

7. KONU: TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILÂPLAR

Yeni bir yönetime kavuşan Türkiye halkı için yeni bir kimlik ve yeni bir vatandaş tanımlaması yapmak gerekmiştir. Bu durum toplumsal eşitliği sağlamaktan geçiyordu. Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde ortaya konan modernleşme olgusunun hayata geçirilmesinde toplumsal alanda yapılan inkılâplar önemli bir yere sahiptir.

Şapka Kanunu ve Kılık Kıyafete İlişkin Düzenlemeler 1925

Şapka kanunu ve kıyafete ilişkin düzenlemeler halkın günlük yaşamında önemli bir değişimi simgelemektedir. Bu alanda yenilik yapılması gereksinimi batılılaşma anlayışı ile birlikte ortaya çıkmış, çoğunlukla devlet memurlarının giyim kuşamlarından başlamak üzere batılı toplumlarca benimsenen giyim şekli Türklerin de hayatına girmeye başlamıştır. İkinci Mahmut döneminde sarığın yerini fes alırken, Cumhuriyet döneminde fesin yerini şapka alacak ve her iki süreç de sancılı bir seyir takip edecektir. Şapka konusu ilk kez 1915 yılında Batıcılık akımı çerçevesinde dile getirilmiş ve fesin yerini şapkanın alabileceği yönünde görüşler kaleme alınmıştır. Ancak fesin dini bir sembol olarak görüldüğü halk arasında bu görüş geçerlilik kazanmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa 25 Ağustos 1925'te Kastamonu ve çevresine yaptığı seyahati sırasında uygar Türkiye'nin dış görünüşü ile de uygar olduğunu göstermesi gerektiğini ifade ederek, memlekette giyilmesi gereken kıyafetin tanımını yapmış ve bu kıyafeti tamamlayan başlığa da "şapka" denildiğini belirtmiştir. Bundan sora 2 Eylül 1925'de 2431 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile devlet memurlarına müşterek kıyafet ve şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Takip eden günlerde din adamlarının kıyafetleri konusunda düzenleme yapılmış ve din adamı olmayanların dini kıyafetle gezmeleri yasaklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu şapka konusunda sivillere mecburiyet konmamasına karşın özellikle Ankara hükümeti ve çevresinin şapka giymeye başladıkları görülmektedir. Kamuoyunun bu konuda yavaş yavaş olgunlaşması üzerine 16 Kasım 1925'de Konya mebusu Refik (Koraltan) bey ve arkadaşları tarafından şapka kanunu teklifi Meclis'e sunulmuş ve farklı görüşlerin ortaya konduğu görüşmeler sonunda 25 Kasım 1925'de 671 sayılı **Şapka İktisası Hakkındaki Kanun** kabul edilmiştir. Kanunun ilk maddesinde "TBMM üyeleri ile genel, özel ve bölgesel idarelere ve bütün kuruluşlara bağlı memurlar ve müstahdemler Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek zorundadır. Türkiye halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesini hükümet yasaklar" denilmektedir. Şapka kanununun temel gerekçesi medeni milletlerle arada bir fark gibi algılanan mevcut baş giysisinin değiştirilerek ortak bir giyim tarzına ulaşmaktır. Böylelikle batının Türkler hakkındaki önyargılarının önüne geçilerek batılılardan farksız olunduğunun vurgusu yapılacaktır. Şapka kullanımı halk arasında yaygınlaştıktan sonra **1934 yılında Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun** çıkarılmış ve laiklik

prensibinin bir gereği olarak “din adamlarının dini kıyafetleri yalnız dini törenler sırasında giyebilecekleri, diğer zamanlarda sivil kıyafet kullanacakları” kararlaştırılmıştır. Gündelik hayatta din adamlarının da sarıklarını çıkarmalarıyla birlikte ulus bilincinin geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde bireylerin görünümünün de bir olması sağlanmıştır.

Kıyafete ilişkin düzenlemeler yapılırken yasal açıdan kadın kıyafetlerine ilişkin bir yaptırım konulmamış ancak **CHP tarafından çarşaf ve peçenin kaldırılması yönünde illere talimat yollanmıştır. Çarşaf ve peçenin kaldırılması konusunda temkinli hareket edilirken, halk arasında propaganda yapmaya önem verilmiş ve Belediyelerin hassas tutumları sayesinde çarşaf ve peçe kullanımı büyük ölçüde azalmış ve bunun yerini manto ile başörtüsü** almıştır. Yine batıdan alınan giysi modellerinin moda aracılığıyla yayılması sonucu kendiliğinden bir değişme ve modernleşme olmuştur. Zamanla şapka konusunda da hassasiyet azalmış, kanun yürürlükte olmasına rağmen devlet dairelerinde ve günlük hayatta giyilmesi zorunluluk olmaktan çıkmıştır.

Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılması 1925

Tarihi 8.yüzyıla kadar giden ve 10-11. yüzyıllarda kurumsallaşan **tasavvuf düşüncesinin işlendiği yerler olan tekke, zaviye ve türbeler, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Sosyal yardımlaşma, edebiyat ve güzel sanatları öğretmek, ruh terbiyesi vermek gibi görevleri bulunan ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde etkin olarak görev yapan bu kurumlar**, devletin gerilemesine paralel olarak diğer kurumlardaki çözülmeden nasibini almıştır. Tekkelerin durumunun düzeltilmesine yönelik olarak Osmanlı Devleti’nce bazı girişimlerde bulunulmuştur. Tarikat ve tekkelerin milli mücadele sırasında yerine getirdiği işlev düşünöldüğünde bu dönemde halen önemini koruduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’dan Ankara’ya geçmek isteyen milli güçlerin ve askeri malzemenin iletilmesinde etkin olan **Özbekler Tekkesi** bu durumun bir örneğidir.

Cumhuriyet sonrasında başlayan inkılâplar sürecinde sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik gelişmelerden tekke ve türbeler de nasibini almış ve o sırada çıkan Şeyh Sait İsyanı da bu süreci hızlandırmıştır. Cumhuriyet’in üzerine oturduğu ilkeler (laiklik) ve yaşanan köklü değişimde bu tür kurumlara yer yoktur. Mustafa Kemal 30 Ağustos 1925’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada “Efendiler ve ey millet biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat tarikatı medeniyedir” diyerek bu konudaki tavrını belli etmiştir. Nitekim Bakanlar Kurulunun **2 Eylül 1925 tarihli talimatnamesi ile 773 tekke ve 905 türbe kapatılarak eğitim kurumu olarak değerlendirilmek üzere Milli Eğitim Bakanlığına** devredilmiştir. Şapka Kanununun kabulünün ardından Meclis’e getirilen Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

hakkındaki kanun teklifi, şapka kanunu görüşmeleri sırasında ileri sürülen aleyhte fikirlerin etkisi altında görüşülmüş ve 30 Kasım 1925’de 677 sayılı kanunla bu kurumlar kaldırılmıştır. Ayrıca şeyhler ve zaviyedarlara bu sıfatları nedeniyle verilen vakıf işlerine bakma görevi de 677 sayılı kanunla kaldırılmıştır. **Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasının Takriri Sükûn kanununun geçerli olduğu bir devreye rastlaması bu konudaki olumsuz tepkileri bertaraf etmiş, kanunun şapka kanununun akabinde çıkarılması, onun arka planında kalmasına ve ikisine gösterilen tepkinin birleştirilmesine veya şapka yoluyla ifade edilmesine yol açmıştır.**

Yönetimin aldığı tedbirler sonucu bu konu uzunca bir süre gündeme gelmemiş ancak gerek tek parti döneminin sonlarına doğru laiklik anlayışının yumuşaması, gerekse çok partili hayata geçiş sırasında gizli bir potansiyel olarak halk arasında bu kurumlara duyulan sempatinin siyasal bir avantaja dönüştürülmesi isteği Mart 1950 tarihinde mevcut kanunun ilk maddesine yapılan bir ek ile **“Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla, büyük sanat değeri bulunanların Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilceği”** kararının alınmasında etkili olmuştur.

Takvim, Saat ve Ölçü Sisteminin Değiştirilmesi

Tarih boyunca farklı toplumlar tarafından farklı başlangıç tarihleri esas alınarak çeşitli takvimler kullanılmıştır. Osmanlılar tarafından önce Hz. Muhammed’in hicret ettiği 622 yılını başlangıç olarak alan **Hicri takvim**, daha sonra da güneş yılını esas alan **Rumi takvim** kullanılmaya başlanmıştır. **Hicri ve Rumi takvimler arasında fark olması ve iki takvimin aynı anda kullanılması karışıklıklara yol açtığı için 26 Aralık 1925’de 698 sayılı kanunla 1 Ocak 1926’da yürürlüğe girmek üzere uluslararası takvim olan Miladi takvim** kabul edilmiştir. Uluslararası takvimin kabul edilmesi **özellikle batı ile ticari alanda yaşanan karmaşayı gidermek bakımından önemli** bir adımdır. Takvime ilişkin son değişiklik 10 Ocak 1945’de bazı ay adlarının değiştirilmesidir. Buna göre Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunuevvel, Kanunusani isimleri Ekim, Kasım, Aralık, Ocak şeklinde değiştirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde takvimde olduğu gibi saat sisteminde de farklı kriterler esas alınmaktaydı. **Türkiye’de güneşin battığı anı 12.00 olarak kabul eden alaturka saat sisteminin kullanılması, güneşin farklı yerlerde farklı zamanlarda batması nedeniyle saatte ulusal birliğin sağlanmasını** engellemekteydi. Bunu ortadan kaldırmak amacıyla yeni takvim sisteminin kabul edildiği gün 697 sayılı kanunla günün gece yarısından başlayıp, saatlerin sıfırdan 24’e kadar sayılması ve **Greenwich’e göre 30. derecede bulunan meridyenin Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esas alınması** kabul edilmiştir.

Ölçü sisteminin uluslararası bir standarda kavuşturulmasının sağlanması 19. yüzyılda ortaya konmuş ve pek çok devletin katılımı ile dünyadaki ölçü anarşisine son vermek ve metre sisteminin yerleşmesini sağlamak amacıyla Beynelmilel Ölçüler Bürosu kurulmuştur. Bu dönemde **metre ve kilogramın** batılı ülkeler tarafından kullanılması zorunlu kılınmıştır.

Ağırlık ölçüsü olarak kantar, batman, kile, şinik, dirhem; uzunluk ölçüsü olarak endaze, arşın, parmak, kadem, kulaç ve fersah gibi birimler kullanan Osmanlı Devleti, 1869'da yayınlanan bir kanunla metre ve kilogram ile tanışınca diğerlerinin bütünüyle ortadan kaldırılmaması nedeniyle ortak bir standart geliştirememiştir. Pek çok batılı ülkenin kullandığı sistemin Türkiye'de de esas alınmasını sağlamak amacıyla konu 2 Şubat **1931'de Meclis'te görüşülmeye başlanmış uzunluk, ağırlık, hacim ve litre esasından alınan ölçülerle ısı, ışık, elektrik ve güç birimleri tespit edilerek 26 Mart 1931'de 29 maddeden** oluşan kanun kabul edilmiştir. Yeni ölçülerin düzenlenmesini anlatan Ölçü Nizamnamesinin çıkarılması Ağustos 1933 sonlarında gerçekleştirilmiştir. Kısaca metrik sistem olarak adlandırılan yeni ölçü sistemi, Türkiye'nin iktisadi açıdan batı ile bütünleşmesi bakımından önemli bir gelişmedir.

Soyadı Kanunu 1934

Atatürk inkılâpları arasında önemli bir yere sahip olan **soyadı kanunu, bir bakıma daha önce yapılan toplumsal düzenlemelerin tamamlayıcısı niteliğindedir.** Çağdaş anlamda soyadı, kişi hak ve özgürlüklerinin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşmış ve bugünkü düzeyine ulaşmıştır. Soyadı kanunundan **önce yalnız öz adın, aile adının veya doğum yerinin ayırıcı özellik olarak** kullanıldığı Osmanlı toplumunda, bu durum **nüfus kayıtlarında karışıklıklara, askere alma işlemlerinde veya iktisadi ilişkilerde zorluklara** yol açmaktaydı.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde kurumsal yapının karmaşılaşmaya başlamasıyla ve batı tipi okulların açılmasıyla beraber soyadına olan ihtiyacın belirginleştiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde **askeri okullarda doğum yeri ismin sonuna eklenerek kullanılmak suretiyle bir düzenleme** yapılmış, daha sonra 1925 yılında Maarif Vekâleti tarafından okullara gönderilen bir genelge ile öğrencilerin aile adlarını kullanmalarına ilişkin düzenleme yapılmıştır. **Cumhuriyet döneminde soyadı kanununa zemin hazırlayan en önemli yasal gelişme 1926 yılında Medeni kanunun kabul edilmesidir.** Kanunun 25. ve 26. maddelerine göre aile isimlerinin alınması hükmü konulmuş ancak bütünüyle hayata geçirilememiştir. Soyadı konusunun yasalaşması için bundan sonra epey zaman geçmesi gerekmiş ve nihayet 1934 yılında İçişleri Bakanlığınca hazırlanan tasarı Meclis'e sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde aile adı kullanmanın pek çok yerde gelenek halini aldığı ancak Türkiye'de uygulamanın isteğe bırakılarak karışıklıklara yol açtığı belirtilerek soyadı kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. **Kanun** 16 Haziran 1934'de Meclis'te görüşülmeye başlanmış ve

oldukça tartışmalı geçen görüşmeler sonucunda **21 Haziran 1934’de** kabul edilen 2525 sayılı **Soyadı Kanununun 1 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe** konulması kararlaştırılmıştır.

Soyadı kanunu ile vatandaşların birbirinden ayırt edilmelerini sağlamanın yanında vatandaşların askerlik, okul, tapu, nüfus gibi işlerindeki karışıklıkları gidermek ve farklı kimliklere sahip olan halkın milli bilince sahip olmasını temin etmek amaçlanmıştır.

Kanunun kabulünden bir süre sonra 29 Kasım 1934’de Efendi, bey, paşa gibi unvan ve lakapların kaldırıldığına dair kanun çıkarılmıştır.

Bu kanunla daha önce kullanılan lakap ve unvanların soyadı olarak alınmasının engellenmesi de sağlanmıştır. 24 Kasım 1934 tarihinde 2587 sayılı yasa ile **Mustafa Kemal’e “Atatürk” soyadı verilmiştir.**

“Atatürk” soyadı sadece Mustafa Kemal’e verilmiş olup hiç kimsenin ad ve soyadı olarak veya adına ve soyadına ek olarak kullanamayacağı kanunla düzenlenmiştir. Kanunda soyadı almaya ilişkin kurallar belirtilmediği için olası kargaşalıkları önlemek amacıyla **Soyadı Nizamnamesi** yayınlanmıştır. Buna göre alınan soyadları en geç 2 Temmuz 1936 tarihine kadar nüfus kayıtlarına geçirilecek, söylenişte, yazıda ve imzada öz ad önce soyadı sonra yazılacaktır. Alınan soyadı ancak mahkeme kararı ile değiştirilebilecektir. Alınan soy adlara bazı eklerin getirilmesi, başka milliyet gösteren soyadlarının alınması yasaktır.

Hafta Tatili Kanunu

Cumhuriyet öncesinde dini bayram günlerinin tatil edilmesi dışında hafta tatili yapma geleneği yoktu. Osmanlı Devleti’nde fiili olarak Cuma namazı nedeniyle ticarethane ve devlet dairelerinde çalışılmamasına rağmen yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Cuma günlerinin çalışanlar için tatil edilmesine ilişkin Meclis’e sunulan ve asıl amacının iktisadi olduğu belirtilen kanun 2 Ocak 1924’de kabul edilmiştir. Zamanla **batılı ülkelerle iktisadi alanda** yaşanan sıkıntılar nedeniyle hafta tatilinin değiştirilmesi fikri ortaya konmuş ve ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun teklifinin hazırlanması ve kabul edilmesi 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Kanuna göre 35 saatten az olmamak üzere Cumartesi günü saat 13’ten başlayarak her haftanın ilk günü (Pazar günü) tatil olacaktır. Ayrıca 29 Ekim, 30 Ağustos, 23 Nisan gibi milletin müşterek sevinç duyduğu günlerin ulusal bayram olarak kutlanması gerektiği, dini bayramların yanı sıra 1 Mayıs, 31 Aralık ve 1 Ocak günlerinin de medeni milletlerde olduğu gibi tatil olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır

8. KONU: CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

Cumhuriyet, Osmanlı’dan ekonomik olarak adeta bir “enkaz” devralmıştır. **Kapitülasyonların yaygınlaştırılması, Sanayi devrimi, dış borç ve Duyun-u umumiye idaresi, Reji idaresi ve ülkedeki yabancı sermaye yatırımları gibi gelişmeler Osmanlı devletini batıya**

bağımlı, yarı sömürge durumuna getirmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun ekonomik alandaki **hedefi milli ve bağımsız bir ekonomiye sahip, hızla kalkınan, öz kaynaklarını kendisi kullanabilen ve refah seviyesi yüksek bir ülke kurmak** olmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek için kapitülasyonların tüm sonuçlarıyla kaldırılması ve ülkenin yarı sömürge durumundan kurtulması gerekmektedir.

Son Dönemlerinde Osmanlı Ekonomisi

Kapitülasyonlar ve 1838 yılındaki Balta Limanı Ticaret

Antlaşmasıyla batılı devletlere tanınan ticari, mali, ekonomik, hukuki ayrıcalıklardan dolayı devlet, yerli üretimi koruyacak gümrük düzenlemeleri yapma olanağını kaybetmiştir. **Yabancı ticari ürünler yerli ürünlere göre daha az vergiye tabi** tutulmuştur. Sanayi devrimi sonrası **yabancı tüccar ve şirketler Osmanlı pazarına daha fazla egemen** olmaya başlamıştır. **Yerli üretici bol, kaliteli ve ucuza üretilen ve ülkeye rahatça giren yabancı ürünlerle rekabet edememiş; yerli ürün ve üreticinin hem bu adaletsiz rekabete hem de devletin ağır iç gümrük vergilerine karşı piyasada yaşama şansı kalmamış ve ülkenin dışarıya bağımlılığı gittikçe** artmıştır. Örneğin 19. yüzyılın başında tekstil ürünleri bakımından kendi kendine yeten devlet yüzyılın sonunda tekstil ürünleri ihtiyacının % 80-% 90'ını dışarıdan karşılar duruma düşmüştür.

Osmanlı devleti **ilk dış borcunu 1854 yılında İngiltere'den** almıştır. Alınan **borçlar yatırıma dönüştürülemediği** için her geçen yıl ağırlaşan **borçlar ödenememiş ve devlet 1875 yılında iflas ettiğini, iç ve dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan** etmiştir. Bunun üzerine önceleri **Galata bankerlerinin daha sonra batılı devletlerin alacaklarını haciz yoluyla tahsil etmek** amacıyla **Duyunu Umumiye İdaresi (DUI) kurulmuştur.** DUI, Osmanlı vergi gelirlerinin önemli bir kısmını idare etmeye başlamıştır. DUI, özerk yapısı itibarıyla Osmanlı Maliye Bakanlığından daha fazla personele sahip olması; **devlet vergilerinin yaklaşık % 30'unu kontrol etmesi; Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı devletinin savaş halinde olduğu İtalya'ya kredi vermesi; Birinci Dünya savaşı sırasında Almanya ve Avusturya'nın daha sonraları da İtilaf devletlerinin çıkarlarını koruması gibi özellikleriyle adeta “devlet içinde devlet” gibi hareket** etmiştir.

Tanzimat'tan sonra geniş ayrıcalıklardan yararlanarak Osmanlı ülkesine **giren yabancı sermaye de ülkenin yarı sömürge durumuna gelmesinde** etkili olmuştur. Yabancı sermaye **bankacılık, sigortacılık, demiryolu ulaşımı, deniz taşımacılığı, tramvay işletmeciliği, elektrikli aydınlatma, havagazı, iletişim gibi kârlı alanlara yatırım yapmış,** ülke kalkınmasından çok Batının ekonomik çıkarlarına hizmet etmiştir.

Osmanlı devletinin son kırk yılında yarı sömürge durumu

pekiştiren olgulardan biri de Reji İdaresi diye bilinen Osmanlı İmparatorluğu Müşterek Menfaatli Reji Şirketi'nin varlığı olmuştur.

Yabancı yatırımcılardan oluşan Reji İdaresi, ülkedeki tütün ekim, işleme ve pazarlama işini tekeline almıştır. Köylünün hangi topraklara tütün ekebileceğine ve tütün vergisinin toplanmasına bu Reji İdaresi karar vermiştir.

Osmanlının son dönemindeki bu yarı sömürge durumu, ülkeyi askeri ve siyasi açıdan da batının denetimine girmesine zemin hazırlamıştır.

Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

Ülkenin kurtarılmasından hemen sonra yeni rejim, bir taraftan yeni toplumu şekillendirecek idareci kadroları yetiştirmeye diğer taraftan da ekonomik gelişmeleri hızlandırmaya çalışmıştır. **Mustafa Kemal Paşa, “...Askeri ve siyasi zaferler iktisadi zaferle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner...”** şeklinde bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış ekonomik açıdan ayakta durmanın önemini ortaya koyan bir anlayıştır.

Milli mücadelenin her aşamasında “tam bağımsızlık” kavramı sürekli gündemde tutulmuştur. **Tam bağımsızlık kavramıyla siyasi, askeri, adli, kültürel bağımsızlıkla birlikte mali ve ekonomik bağımsızlık** kastedilmiştir. Milli mücadelenin kongre ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin aldığı Misakımilli kararlarıyla **Türkiye'nin mali ve ekonomik gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiği** vurgulanmıştır. Buna karşılık Batılı işgalci devletler ise hem Mondros ateşkesi hem de Sevr Barış antlaşmasında mali ve ekonomik ayrıcalıklarını ağırlaştırarak sürdürmüşlerdir.

Durum böyle olunca yeni Türkiye devletinin siyasi ve hukuki varlığının dünyada tanınmasını sağlayan **Lozan Barış Konferansında** Türkiye heyetini uğraştıran en çetin konulardan biri de **mali ve ekonomik sorunlar** olmuştur. **Lozan'da kapitülasyonlar ve sonuçlarının; Duyunu Umumiye ve Reji İdaresinin kaldırılması mali konular görüşülürken Türk heyetinin temel ilkeleri** olmuştur. Lozan görüşmelerinde Batılı devletlerin Türkiye üzerindeki mali ve ekonomik amaçlarının değişmediği görülmüş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır.

Cumhuriyetin Devraldığı Ekonomik Miras

Yukarıda anlatılanların yanında 1923 yılında toplum, sanayi, ticaret, tarım vb alanlardaki görünüm şöyle özetlenebilir. On yıldan fazla süren **savaşlar hem ülkenin verimli ekonomik yapılarını tahrip hem de toplumun erkek ve üretici kesiminin kaybına** neden olmuştur. **Sanayi ve ticari faaliyetler yabancı şirket ve Gayri Müslimler tarafından**

yönlendirilmiştir. 1913 yılında bu gün Türkiye sınırları içinde 100'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı sadece 56'dır. % 80'i kırsal kesimde yaşayan toplum, tarımı insan ve hayvan gücüyle ve ilkel yöntemlerle yapmıştır. Ülkenin maden zenginlikleri bilinmemekte bilinenler de yabancı sermaye tarafından çıkarılmaktadır. Bunun yanında Cumhuriyete devreden ülkedeki 4100 km uzunluğundaki demiryolunun % 66'sı, liman yapımı ve işletmeciliği yine yabancı sermayenin elindedir.

Yeni Devletin Ekonomik Uygulamaları

1923-1929 Arası: Liberal Ekonomik Dönem

Yeni devlet siyasi ve askeri zaferlerini ekonomik zaferlerle taçlandırmayı hedeflemiştir. **Ekonomik zaferler ise ancak kalkınma ve refah seviyesinin** yükselmesine bağlıydı. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu hedeflerini 1923-1929 arasında özel sektör eliyle yani liberal bir ekonomik modelle; istenilen kalkınma gerçekleşmeyince 1929-1938 arasında devletçi (karma) modelle gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. 1923-1929 yıllarında izlenen ekonomik politikaların temel ilkeleri, daha Lozan barışı imzalanmadan ve cumhuriyet ilan edilmeden toplanacak olan İzmir (Türkiye) Ekonomi Kongresinde belirlenmiştir.

Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi 1923

Yeni devletin ekonomik politikasını belirlemek amacıyla yapılan Kongre, İzmir'de 17 Şubat - 4 Mart 1923 arasında Kazım Karabekir'in başkanlığında toplanmıştır. Mustafa Kemal'in açılış konuşmasıyla başlayan kongreye binden fazla devlet ve ekonominin bileşenlerinden çiftçi, tüccar, sanayici ve amele (işçi) gruplarının temsilcileri katılmıştır.

Kongre, Milli mücadele yıllarında Ankara'yla sağlıklı ilişkiler kuramamış olan İstanbul ve İzmirli Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir adım olmuştur. **Kongrede genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "milli" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı tezler öne** çıkmıştır. Kongre'ye **İstanbul ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin egemen** olduğu söylenebilir. Yeni rejimin izlemesi istenen ekonomik yol konusunda, egemen ekonomik güçler birbirleriyle çatışmadan isteklerini iktidara iletme fırsatını bulmuşlardır.

Kongrede yeni devletin ekonomide takip edeceği ekonomik siyaset belirlenmeye çalışıldığı gibi, ekonomik hayatın içindeki unsurların sorunları ve çözüm önerileri konuşulmuştur. Bunun yanında **batılı devletlere ülkenin bağımsızlığına saygılı olması şartıyla yabancı sermayenin ülkeye girebileceğinin mesajı verilmiştir.**

Kongre hükümete yol gösterici nitelikte olan "**misakı iktisadi**" (iktisadi ant) kararlarını almıştır. Alınan **kararlarda ülkenin bir an önce**

kalkınması, yerli üretimin geliştirilmesi, Reji idaresinin kaldırılacağı, aşar vergisinin kaldırılacağı, demiryolları, liman ve ulaşım alt yapısının geliştirileceği, ihracatın teşvik edileceği, sanayicilere kredi vermek amacıyla bir sanayi bankasının kurulacağı, hammadde içerden karşılanan sanayiye ağırlık verileceği, Türkiye'nin yasalarına tabi olmak şartıyla yabancı sermayeye karşı olunmayacağı vb konulara vurgu yapılmıştır.

Kongrede milli ekonomi ilkesi veya "Misakı İktisadî" adıyla ortaya konulan hedefler bütün zorluklara ve sorunlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik siyasetinin esaslarını teşkil etmiştir.

İzmir İktisat Kongresinde ortaya konulan hedeflere 1923-1930 yılları arasındaki dönemde özel sektörün yaptığı yatırımlarla ulaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre yatırımlar özel sektör tarafından yapılmış, devlet ise özel sektörü düzenleyici ve destekleyici bir konumda olmuştur.

Tarım Alanında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı toplumu bir tarım toplumu olup devletin en büyük vergi gelirleri tarımdan elde edilmiştir. Osmanlı Devleti tarımla uğraşan Müslüman çiftçiden 1/10 oranında Aşar (Öşür); Müslüman olmayan çiftçilerden 1/5 oranında Haraç adı verilen ürün vergisini almıştır. Tarım ilkel yöntemlerle ve insan ve hayvan gücüyle yapılmıştır. Son dönemlerde uzun süren savaşlar ve bozulan iklim koşullarından dolayı alınan vergiler çiftçi üzerinden ağır bir yüke dönüşmüştür. Ayrıca bazı zamanlar çiftçiler yıllık geçimine ayırdığı ürünü de vergi olarak vermek zorunda kalmıştır. Çiftçinin inancına göre farklı oranlarda alınan ve çiftçi üzerinde ağır bir yüke dönüşen bu vergiler 1925 yılında çıkarılan Aşar Vergisi Kanunu ile kaldırılmış, yerine Arazi Vergisi getirilmiştir. Böylece tarımdan alınan vergi inanca göre değil kazanca göre alınmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım hayatını canlandırmak amacıyla Tarım Kredi Kooferatiflerinin kurulması; sulama imkânlarının arttırılması; bilimsel tarımın yapılması için ziraat mektepleri ve enstitülerinin açılması; örnek çiftliklerin yapılması; toprak analizlerinin yapılması; tohum ıslah istasyonlarının açılması; tarımda modern tarım araç ve makinelerinin kullanılması; çiftçiyi kredilendirmek amacıyla ziraat bankasının imkânlarının artırılması gibi adımlar da atılmıştır.

Ticaret Alanındaki Gelişmeler

Osmanlı Devletinin yabancı ülkelere verdiği kapitülasyonlar sayesinde ülkenin ticari hayatına yabancılar egemen olmaya başlamıştır. Yabancı tüccar ve şirketler özellikle büyük şehirlerde bankacılık, sigortacılık, elektrik, tramvay, demiryolu işletmeciliği gibi yüksek kazanç sağlayan işlere yönelmiştir. Bunların dışında Türkiye'nin limanları arası yük ve yolcu taşımacılığı (deniz ticareti) da yabancı firmalar tarafından yapılmıştır. Yabancıların ülke ekonomisi üzerindeki egemenliğini sona erdirmek,

ekonomiyi milli ve bağımsız bir ekonomi haline getirmek amacıyla 1 Temmuz 1926 tarihinde Kabotaj Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla Türk limanları arası deniz ticareti (kabotaj hakkı) yabancılardan alınarak ya devletleştirilmiş ya da yerli tüccarla verilmiştir. Böylece devlet eliyle ülkeyi kalkındıracak milli bir burjuva sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kabotaj Kanununun kabul edilmesi, kapitülasyonların ve reji idaresinin kaldırılması gibi gelişmeler ekonomik bağımsızlığın sağlanması konusunda önemli bir yer edinmiştir.

Sanayii Alanında Yaşanan Gelişmeler

İzmir İktisat Kongresinde alınan karar gereği ülkenin kalkınması için gerekli yatırımlar devletin düzenleyici ve denetleyiciliğinde özel sektör tarafından yapılacaktır. Bu amaçla 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre yatırım yapmak isteyen özel sektöre uzun vadeli ve faizsiz kredilerin verilmesi, vergi muafiyetinin tanınması, kurulacak fabrikaların arsa, elektirik- yol gibi ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması, fabrikaların telefon ve telgraf ücretlerinden muaf tutulması, sadece Türk işçilerinin çalıştırılması, yerli firmaların yatırım yaptığı alanda 15 yıl boyunca tekel olarak kalması ve devletin özel sektöre hiçbir şekilde müdahale etmemesi gibi teşvikler verilmiştir. Ancak 1930 yılına gelindiğinde özel sektör kendisinden beklenen yatırım ve kalkınmayı gerçekleştirememiştir.

Özel sektörün beklenen hedeflere ulaşamamasında; özel sektörün elinde yeteri kadar sermaye ve yetişmiş iş gücünün olmaması özel sektörün devlet tarafından yeteri kadar desteklenememesi ve 1929 yılında Amerika'da başlayan ekonomik krizin Türkiye'yi de etkisi altına alması gibi nedenler etkili olmuştur. Amerika'nın küresel krizi Türkiye'de emekleme dönemimdeki sanayinin gerilemesine: tarımsal ürün fiyatlarının düşmesine; tarımsal ürün ihracatının azalmasına ve dış ticaret açığının artmasına; köylünün alım gücünün ve yaşam standardının düşmesine; kentlerde ise işsizliğin ve ürün fiyatlarının artmasına; tüccar ve sanayicinin durumunun bozulmasına ve iflas etmesine neden olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümrük Tarife Kanunu da yerli sanayinin korunması amacıyla yeniden düzenlenmiştir. Sanayicilere kredi sağlamak amacıyla 1924 yılında Türkiye'nin ilk özel-devlet bankası olan İş bankası ve 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Alınan bu tedbirler sayesinde 1923'te 386 olan sanayi kuruluşlarının sayısı 1933'te 1087'ye yükselmiştir. Buna paralel olarak Türkiye'de sanayideki işçi sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. 1921'de 76.216 olan sanayi işçilerinin sayısı 1927'de 256.855'e çıkmıştır. 1927'de toplam 17 milyon lira olan sanayi imalatı da 1933'te 137 milyon liraya yükselmiştir.

Özel sektörden beklenen hedeflerin gerçekleşmemesi ve toplumda ağır bir ekonomik krizin yaşanması ekonomik politikaların gözden geçirilmesine

ve 1930'lu yıllarda uygulanan yeni bir ekonomik modele geçilmiştir. Bu yeni ekonomik modele devletçi (karma) ekonomik model denilmiştir.

1930-1938 Arası: Devletçi (Karma) Ekonomi Dönemi:

1920'li yıllarda sanayide bir gelişme görülmüşse de hükümet, özel sektörün elde ettiği büyüme oranından memnun kalmamış, 1930'dan başlayarak İkinci Dünya savaşının başına kadar geçen dönemde ekonomik politikada değişikliğe gitmiştir. Bu yıllarda korumacılık ve devletçilik olmak üzere iki temel özelliği olan yeni bir ekonomik modele geçilmiştir. 1930-1938 arası olan dönem Türkiye'nin ilk sanayileşme yılları olarak bilinmektedir. **Bu dönem, yatırımlarda ve ekonomik faaliyetlerde devlet ve özel sektörün birlikte yer alması ve devletçiliğin özel sektörü gözetici/destekleyici niteliği itibarıyla karma ekonomik sistemin** uygulandığı dönem olarak da isimlendirilmiştir.

1930'lu yıllarda devlet ağırlıklı karma ekonomik model veya devlet yatırımları kendisini en çok sanayi alanında göstermiştir. Öncelikle para basma ve denetleme, kriz zamanlarında para politikasını belirleme, faiz oranlarını değiştirme ve diğer mali önlemleri almak amacıyla 1930'da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur

Devletçi kalkınma 5'er yıllık hazırlanan Kalkınma (sanayi) planlarıyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu amaçla Sovyet Rusya'dan getirilen ekonomi uzmanları tarafından 1934-38 yıllara arasında uygulamak üzere Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) hazırlanmıştır. Bundan amaçlanan sanayileşmeyi belli bir program çerçevesinde gerçekleştirmektir. Plan ile kimya, demir, kâğıt, kükürt, sünger, pamuklu ve yünlü kumaş, şeker sanayinin geliştirilmesine; hammadde yönünden dışa bağımlı olmayan sanayi tesislere; özel girişimcilerin altından kalkamayacağı büyüklükte sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere öncelik verilmesine; kurulacak tesislerin yurtiçi tüketimi karşılayabilmesine önem verilmiştir.

1933 yılında sanayi yatırımlarını finanse etmek, ağır ve hafif sanayinin gelişmesine öncülük etmek, devlet fabrikalarını işletmek, plana uygun olarak yeni fabrikalar açmak ve özel sermaye ile diğer alanlarda faaliyetlerde bulunmak amacıyla Sümerbank kurulmuştur.

1933'te vilayet, belediye ve köy idarelerinin vergilerinin % 5'ini ve bu idarelerin gelişme planlarındaki projelere maddi kaynak sağlamak amacıyla İller Bankası kurulmuştur.

Elektrik, enerji, petrol ve madencilik alanlarındaki araştırma ve işletmeleri denetlemek ve yönetmek üzere 1935 yılında Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.

1938 yılında Cumhuriyetin ilk yıllarında millileştirilen ticaret gemileri, liman ve rıhtımları işletmek amacıyla Denizcilik Bankası kurulmuştur.

Bunların yanında belirli ürünleri alıp-satarak tarım fiyatlarını dengede tutmak amacıyla Toprak Mahsulleri Ofisi ve Reji İdaresiyle Fransızların eline geçen alkollü içki, ispirto, kibrit, çay, tuz gibi alanlarda üretim yapan Tekel gibi iki devlet şirketi daha kurulmuştur.

BBYKP, 1938 yılına kadar büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde dokuma, ağır sanayi, maden sanayi, selüloz sanayi, seramik, şişe, porselen, kimya sanayi dallarında toplam 16 fabrika açılmıştır. BBYKP için 44 milyon yatırım düşünülmüşken, yatırımın miktarı 100 milyon lirayı bulmuştur.

1930'lu yıllar Türkiye sanayisinde ilk ciddi ve büyük yatırımların yapıldığı yıllar olmuştur. Sanayide yıllık ortalama % 11,6 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Devlet 1938 yılı itibariyle temel tüketim malları ihtiyacından “üç beyazı” (un, şeker ve dokuma) kendi kendine ve yerli üretimle karşılar duruma gelmiştir. Demir-çelik, kâğıt ve kimya kollarında ilk modern tesisler 1930'lu yıllarda yapılmıştır.

1930'lu yıllarda Ülkede bulunan imtiyazlı bazı yabancı şirketler de satın alınarak millileştirilmiştir. İzmir-Kasaba demiryolu, İzmir-Aydın demiryolu, Ereğli Kömür Şirketi, Şark Demiryolları, Ergani Bakır Madeni, İstanbul su, rıhtım, telefon, elektrik, tünel tramvay şirketleri ile İzmir, Ankara ve Bursa'daki benzer şirketler bu dönemde millileştirilmiştir.